

Son dönem Osmanlı mutasavvıflarından Osman Şems Efendi ve halifeleri hem Kâdirî hem Üveysî olarak tanınmıştır. Üveysî yönü ön plana çıkan bazı tarikatlar günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Pakistan'daki Nakşibendî-Üveysî tarikatı ile daha ziyade Avrupa ve Amerika'da faaliyet gösteren İran kökenli Üveysî Şah Maksûdî tarikatı bunlardandır.

Vefat etmiş velilerin ruhaniyetinden Üveysî metotla feyiz alan sûfilere birçoğunun ayrıca yaşayan bir mürşide intisap ettiği görülmektedir. Bazı sûfilere göre bu daha güvenilir bir yoldur. Zira rüyasında bir veliyi görüp ondan bazı bilgiler alan kişi bunun sadık bir rüya mı yoksa bir aldatmaca mı olduğunu anlamakta zorlanabilir. Bu kişinin yaşayan rehberine danışarak bu bilgilerin dinin kurallarına uyup uymadığını öğrenmesi daha doğru bir davranıştır. Danışacak bir rehberi bulunmayan kişiler ise yanlış fikirlere sapabilir. Bu sebeple bazı sûfiler, "Diri bir kedi ölü bir aslandan daha iyidir" sözüyle yaşayan bir şeyhten eğitim almanın önemini vurgulamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ'* (nşr. M. İstî'lâmî), Tahran 1374 hş., s. 27-29, 103, 106; Hasan Dihlevî, *Fevâ'idü'l-fu'âd* (nşr. M. Latîf Melik), Tahran 1377 hş./1957, s. 28; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, I, 39; Muhammed Pârsâ, *Risâle-i Kudsiyye* (nşr. Ahmed Tâhîrî İrâkî), Tahran 1354 hş./1975, s. 12; a.mlf., *Faşlû'l-hîtâb* (nşr. Celîl-i Misgernejâd), Tahran 1381 hş., s. 60-61; Salâh b. Mübârek el-Buhârî, *Enisü'l-tâlibîn* (nşr. Halil İbrahim Sanoğlu – Tefvîk Sübhânî), Tahran 1371, s. 95-96; Abdullah-ı İlähî, *Zâdü'l-müşâkin*, Süleymaniy Ktp., İbrâhîm Efendi, nr. 420, vr. 86^{a-b}; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehatü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahran 1375 hş./1996, s. 16, 303, 499, 597; Fahreddin Safî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (nşr. Ali Asgar Muñniyân), Tahran 1356/1977, I, 126; II, 631; M. Sıddîk Zelfî, *Divân* (nşr. İmin Tursun), Beijing/Pekin 1985, s. 478-555; Muhammed Bâkır b. Muhammed Ali, *Maķâmât-ı Şâh-ı Nakşibend*, Buhara 1328/1910, s. 15-16; Şeyh Hudâyâd b. Taş Muhammed Buhârî, *Bustânü'l-muhibîn* (nşr. B. M. Babacanov – M. T. Kadırova), Türkistan 2006, s. 317; Harîrzâde, *Tibyân*, I, 106^{a-b}; Ma'sûm Ali Şah, *Ṭarâ'îk*, II, 48-52; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ'* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, I, 171-200; Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karanî ve Üveysîlik*, İstanbul 1982, s. 91-104; Gulâm Ali Âryâ, *Tarîka-i Çiştîyye der Hind ve Pâkistân*, Tahran 1365 hş., s. 195; J. Baldick, *Imaginary Muslims: The Uwaysî Sufis of Central Asia*, London 1993; Devin DeWeese, *An "Uwaysî" Sufi in Timurid Mawarannahr: Notes on Hagiography and the Taxonomy of Sanctity in the Religious History of Central Asia*, Bloomington 1993, s. 1-21; a.mlf., "The Tadhkira-i Bughrâ-khân and the Uwaysî Sufis of Central Asia: Notes in Review of Imaginary Muslims", *CAJ*, XL/1 (1996), s. 87-127; Masami Hamada, *Hagiographies du Turkestan Oriental*, Kyoto

2007, s. 279-302; A. S. Hussaini, "Uways al-Qaranî and the Uwaysî Sûfis", *MW*, LVII (1967), s. 103-113; K. Spellman, "A National Sufi Order with Transnational Dimensions: The Maktab Tarîghat Oveysî Shahmaghsoudî Sufi Order in London", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, XXX/5, Abingdon 2004, s. 945-960; Julian Baldick, "Uwaysiyya", *EP* (İng.), X, 957; Necîb Mâyîl-i Herevî, "Üveysiyye", *DMBİ*, X, 458-460.

NECDET TOSUN

ÜZEYİR

(عزير)

Kur'an'da adı geçen,
peygamber olup olmadığı
tartışmalı kişi.

Kur'an-ı Kerîm'de sadece bir yerde Tevbe sûresinde (9/30) bahsi geçen Üzeyir'in (Uzeyr) kimliği tartışmalıdır. Kur'an yorumcularının bir kısmı Bakara sûresinin 259. âyetinde yüzyıl uyuduğu bildirilen kişinin Üzeyir olduğunu nakleder (Ayoub, s. 7). İslâm kaynaklarında açıkça ifade edilmemekle birlikte müslüman âlimlerin çoğunun Üzeyir'i yahudi gelenegindeki Ezrâ ile özdeşleştirdiği görülmektedir. Yahudi gelenegi hakkında geniş bilgiye sahip bulunan İbn Hazm, Üzeyir ve Ezrâ isimlerinin aynı şahsa delâlet ettiğini açıkça söylememekle beraber eserlerindeki anlatımdan onun da bu yöndeki görüşü benimsediği anlaşılmaktadır (*el-Faşl*, I, 99; *er-Red*, s. 77). Bir mühtedi olan Semev'el el-Mağribî, Üzeyir'in Ezrâ ile özdeşleştirilmesine karşı çıkar. Ona göre Üzeyir Elazar (Eli-ezer) kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir, dolayısıyla Üzeyir ile Ezrâ aynı kişi değildir (*İf-hâmü'l-Yehûd*, s. 63). Çağdaş araştırmacılardan M. Sharon da benzer bir görüşe sahiptir. Sharon'a göre Üzeyir, İbrânîce "özer" (yardım edici) kelimesinin Arapçalaştırılmış biçimidir (*Encyclopaedia of the Qur'an*, IV, 39). Mekki b. Ebû Tâlib ise "Üzeyir" kelimesinin Arapça kökeninden geldiğinde bütün nahivcilerin ittifak ettiğini belirtmektedir (İbnü'l-Cevzî, III, 423). Üzeyir'in kimliği ve üzeyir kelimesinin kökeni konusunda daha farklı görüşler ileri sürenler de vardır. Bu kelimeyi Finkel, *Mezmurlar'daki* (2/7) "aziz" kelimesine, Mejdî Bey eski Mısır tanrılarından Oziris ismine, Paul Casanova "azazel" kelimesine dayandırır (Jeffery, s. 214). Mejdî Bey'in görüşüne Zürkânî de katılır. Ona göre İsrâiloğulları, Mısır'da buldukları sırada Oziris'le ilgili inancı benimsemişlerdi (M. Abdülazîm ez-Zürkânî, II, 279). Newby ise Üzeyir'i Enoh'la (Uhnûh/İdrîs) ilişkilendirir (*A Concise Encyclopedia of Islam*, s. 209; ayrıca bk. İDRİS).

Üzeyir'in peygamber olup olmadığı konusunda İslâm âlimleri arasında farklı görüşler vardır. İbn Abbas, Üzeyir'in peygamber olup olmadığını bilmediğini söyler (İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 283). İbn Ebû Hâtım ondan Allah'ın peygamberi diye söz eder (*Tefsîr*, II, 502). İbn Kesîr, Üzeyir'in peygamberliğine dair görüşün İslâm âlimleri arasında yaygın olduğunu nakleder. Buna göre Üzeyir, Dâvûd ile Süleyman veya Zekeriyâ ile Yahyâ arasında yaşamıştır. İbn Asâkîr'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Üzeyir kader hakkında soru sorduğu için adı peygamberler listesinden silinmiştir (İbn Kesîr, II, 389-391). Bazı İslâm âlimleri Üzeyir'i (Ezrâ) Tevrat'ı tahrif etmekle de suçlamıştır (İbn Hazm, *el-Faşl*, I, 197; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 421).

Üzeyir'le ilgili temel problem Kur'an'da bildirildiği üzere (et-Tevbe 9/30) yahudilerin onu Allah'ın oğlu olarak kabul etmeleridir. İslâm âlimlerine göre Üzeyir kaybolan Tevrat'ı yeniden ortaya çıkardığı için yahudiler onu Allah'ın oğlu kabul etmişlerdir. İslâm kaynaklarında bununla ilgili iki rivayet vardır. Bir rivayete göre Üzeyir zamanında İsrâiloğulları Tevrat'ı terketmiş ve doğru yoldan sapmışlardı. Bunun üzerine Allah, Tevrat'ı ve tabutu (tâbût, ahid sandığı) ortadan kaldırdı ve hâfizelerindeki Tevrat'la ilgili bilgileri siler. İsrâiloğulları musibetler içinde sefih bir hayat sürmeye başladılar. Hikmet sahibi sâlih bir kimse olan Üzeyir, Tevrat'ı yeniden göndermesi için Allah'a dua eder. Bir gün gökten bir nur iner ve Üzeyir'in kalbine nüfuz eder; bu nur Tevrat'ın nurudur. Nurun Üzeyir'in kalbine girmesiyle Tevrat onun belleğinde canlanır. Üzeyir bunu halka açıklar ve Tevrat'ın kendilerine yeniden verildiğini müjdeler, ardından Tevrat'ı onlara öğretir. Üzeyir'in ölümünden sonra tabut bulunur ve içinden çıkan Tevrat'la Üzeyir'in öğrettiği Tevrat karşılaştırılır. İki arasında uygunluğu görünce hayrete düşen İsrâiloğulları, "Üzeyir'e bu bilgi ancak Allah'ın oğlu olduğu için verilmiştir" derler (Ali b. Muhammed el-Hâzin, II, 351). Diğer rivayete göre Bâbil Kralı Buhtunnasr, İsrâiloğulları'nı savaşta yenip mâbedi tahrip etmiş ve Tevrat âlimlerini katletmişti. Üzeyir bu olay sırasında henüz küçük bir çocuktur. İsrâiloğulları sürgünden döndüklerinde aralarında Tevrat'ı bilen kimse kalmamıştı. Allah bir işaret olarak yüzyıl ölü bıraktığı Üzeyir'i yeniden diriltince elindeki tasla bir melek Üzeyir'in yanına gelmiş ve Üzeyir meleğin sunduğu tastaki suyu içince Tevrat bilgisine sahip olmuştur. Daha sonra Allah onu İsrâiloğulları'na gön-

ÜZEYİR

dermiş, Üzeyir kendini onlara tanıtmıştır. İsrâiloğulları, “Sen Üzeyir isen Tevrat’ı bize yazdır” demiş, Üzeyir de Tevrat’ı onlara yazdırmıştır. İçlerinden biri, “Babam Tevrat’ın gömülü olduğu yeri bana haber vermişti” deyince Tevrat’ın gömülü olduğu yere gidip Tevrat’ı çıkarmış, Üzeyir’in yazdığı Tevrat’la bu Tevrat arasında hiçbir fark görülmemiştir. Bunun üzerine İsrâiloğulları, Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğu için Allah’ın onun kalbinden Tevrat’ı yok etmediğini söylemiştir (a.g.e., II, 351-352; İbnü’l-Cevzî, III, 423-424).

İslâm kaynaklarında Üzeyir hakkında nakledilen bu rivayetler yahudi tarihinde önemli bir yere sahip olan Ezrâ’yı akla getirmektedir. Nitekim “pseudographik” metinlerden IV. Ezrâ’da (IV/19-48) bu rivayetlere benzer bir anlatım bulunmaktadır. Yahudi geleneğine göre Ezrâ bir peygamber değildir, fakat Yahudilik’te peygamberden üstün bir konuma sahiptir. Yahudi din bilgini rabbiler onu Hz. Mûsâ ile mukayese etmiş ve onun da Hz. Mûsâ gibi Tevrat’ı almaya lâyık olduğunu ileri sürmüştür. Rabbilere göre Hz. Mûsâ daha önce gelmeseydi Tevrat Ezrâ’ya verilirdi (Sanhedrin, 21^b). A. Geiger, Kur’an’da yer alan Üzeyir’le ilgili ifadenin Talmud’daki aşırı saygı ifadesinin yanlış aktarımından kaynaklandığını ileri sürer (*Judaism and Islam*, s. 154).

Yahudiler arasında Ezrâ’nın Allah’ın oğlu olarak yüceltildiğine ilişkin yahudi kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Geleneksel yahudi inancında da bunun bir işareti görülmemektedir. Bu sebeple yahudi bilgini Mûsâ b. Meymûn, Kur’an’daki bilgiyi yahudilere karşı bir iftira şeklinde değerlendirir (Jacobs, I, 181). Sa’lebî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû’l-Fidâ İbn Kesîr, Fahreddin er-Râzî ve Tûsî gibi müfessirler âyetin bütün yahudileri kapsamadığını belirtir (Ayoub, s. 9-14). Tefsirlerde yer alan rivayete göre bunu söyleyenler Medine’deki bir grup yahudidir (İbn Ebû Hâtim, VI,

1781; İbnü’l-Cevzî, III, 424). İbn Hazm ise Yemen civarında yaşadıklarını söylediği Sadûkiler’in Ezrâ’yı Allah’ın oğlu olarak kabul etme inancını taşıdıklarını belirtir. Ona göre Sadûkiler’i diğer yahudi gruplardan ayıran en önemli inanç budur (*el-Faşl*, I, 99). Makdisî ise Ezrâ’yı Allah’ın oğlu diye kabul eden yahudilerin Filistin yahudileri olduğunu, bunu Ezrâ’yı yüceltmek ve onu onurlandırmak için yaptıklarını, diğer yahudilerin bunu kabul etmediklerini söyler (*el-Bed’ ve’t-târîh*, IV, 35). Yahudi asıllı İskenderânî ise Hicaz bölgesindeki Karâiler’in bu inanca sahip olduklarını nakleder (Lazarus-Yafeh, s. 53).

Ezrâ / Üzeyir’i Allah’ın oğlu diye nitelendiren yahudi gruplarına dair verilen bilgiler tarihsel açıdan doğrulanabilecek nitelikte değildir. Yemen yahudileriyle Ezrâ arasında bir lânetleşmeden söz edilmekte, bu da İbn Hazm’ın verdiği bilgiyi geçersiz kılmaktadır. Makdisî’nin görüşü de tamamen temelsizdir. Karâiler’in mezhep yapısı da İskenderânî’nin görüşünü doğrulamaktan uzaktır. Bununla birlikte Kur’an’da yer alan (et-Tevbe 9/30) ifadeyi mecazi olarak anlamak da uygun değildir. Zira yahudilerin Üzeyir hakkında söylediklerinin, hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki inançlarına paralel şekilde zikredilmesi böyle anlamayı engellemektedir. Esasen Kur’an’ın indiği dönemdeki Hicaz bölgesi yahudilerinde böyle bir inanç vardı ve Hicaz yahudileri diğer yahudiler gibi bir kurtarıcı mesih beklentisi içindeydi. Ancak ezoterik inanç yapısına sahip bu bölge yahudilerinin beklediği mesih farklıydı. Muhtemelen onlar bu mesih’e “Tanrı’nın yardımcısı” anlamında İbrânice Azaryahu yahut Ozer diyorlar ve onun Tanrı’nın oğlu olduğuna inanıyorlardı. Bu kelimeler Arapça’ya Üzeyir şeklinde aktarılmıştır. Buna göre Tevbe sûresindeki uzeyr kelimesi bir isim değil mesih’e verilen bir unvanır şeklinde düşünülebilir. Üzeyir unvanını taşıyan bu

mesih de Newby’nin işaret ettiği gibi Enoh olmalıdır. Zira Enoh’a atfedilen sıfatlarla hıristiyanların Mesih diye İsa’ya atfettikleri sıfatlar birbirine çok benzemektedir (Adam, s. 103-118).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtim, *Tefsirü'l-Kur’âni'l-‘azîm* (nşr. Es’ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997, II, 502; VI, 1781; Makdisî, *el-Bed’ ve’t-târîh*, IV, 35; İbn Hazm, *el-Faşl*, I, 99, 197, 210; a.mlf., *er-Red ‘alâ İbni’n-Nagrîle el-Yehûdî* (nşr. İhsan Abbas), Kahire 1380/1960, s. 77; Semevel el-Mağribî, *İfhamü’l-Yehûd* (nşr. ve trc. Moshe Perlmann), New York 1964, s. 63; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 423-424; Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl* (nşr. Abdüsselâm M. Ali Şâhin), Beyrut 1415/1995, II, 351-352; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hidâyetü’l-hayârâ* (nşr. M. Ahmed el-Hâc), Dimaşk 1416/1996, s. 421; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 283, 389-391; A. Geiger, *Judaism and Islam* (trc. F. M. Young), Madras 1898, s. 154; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’an*, Baroda 1938, s. 214; M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân*, Kahire 1362/1943, II, 279; L. Jacobs, *Jewish Law*, New York 1968, I, 181; Mahmoud Ayoub, “Uzayr in the Qur’an and Muslim Tradition”, *Studies in Islamic and Judaic Traditions* (ed. W. M. Brinner – S. D. Ricks), Atlanta 1986, s. 3-18; G. D. Newby, *A History of the Jews of Arabia*, Columbia 1988, s. 59-60; a.mlf., *A Concise Encyclopedia of Islam*, Oxford 2004, s. 209; H. Lazarus-Yafeh, *Intertwined Worlds: Medieval Islam and Bible Criticism*, Princeton 1992, s. 50-74; a.mlf., “Uzayr”, *EP* (İng.), X, 960; Baki Adam, “Müslümanların Yahudilere Yöneltiltiği Teolojik Eleştiriler”, *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları* (haz. Abdurrahman Küçük v.dğr.), Ankara 2004, s. 103-118; Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili*, Ankara 2010, s. 209-234; P. Casanova, “İdrîs et ‘Ouzair”, *JA*, CCV (1924), s. 356-360; Y. Erder, “The Origin of the Name Idris in the Qur’an”, *JNES*, XLIX/4 (1990), s. 339-350; V. Comerro, “Esdras Est-Il Le Fils De Dieu?”, *Arabica*, LII/2, Leiden 2005, s. 165-181; M. Sharon, “People of the Book”, *Encyclopaedia of the Qur’an* (ed. J. D. McAuliffe), Leiden 2004, IV, 39.

BAKİ ADAM

ÜZEYİR BEY

(bk. HACİBEYLİ, Üzeyir).